
ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 378.095

**СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРИКОРДОННИКІВ
В РЕСПУБЛІЦІ ІНДІЯ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ НОРМАТИВНИХ
ДОКУМЕНТІВ 2004–2017 рр.)**
Бхіндер Н. В.

Стаття присвячена вивченню сучасних вимог до професійної підготовки прикордонників в Республіці Індія. Автор доводить, що велика кількість загроз на індійському та українському кордонах схожі, а це означає, що існує необхідність детально дослідити систему професійної підготовки прикордонників в Республіці Індія. Більше того, автор уперше проаналізувала особливості професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія з метою імплементації деяких принципів під час підготовки персоналу Державної прикордонної служби.

На основі аналізу нормативних документів 2004–2017 рр. (Воєнна доктрина Збройних Сил Республіки Індія 2004 р., Спільна Воєнна доктрина Збройних Сил Республіки Індія 2017 р., Концепція професійної еволюції Міністерства оборони Республіки Індія, Річний звіт Уряду Республіки Індія за 2016–2017 рр., річні звіти Департаменту прикордонного менеджменту та прикордонних відомств, аналітичні звіти військових експертів тощо) ми дійшли висновку, що сучасні вимоги до професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія є наступними: аполітична орієнтація, розділення функцій, світська етика, національна свідомість, розвиток та реалізація концептуального, морального та фізичного компонентів, технологічні навички, лідерство та психологічна гнучкість.

Крім того, проаналізовано особливості розвитку прикордонного менеджменту, які повинні бути враховані у процесі професійної підготовки прикордонників: використання засобів спостереження та стеження, високоточної зброї та систем оперативного управління, електронного інформаційного обладнання, оцифрування існуючого обладнання, посилення ролі ЗМІ, збереження значення людського фактору, інтеграція родів військ та служб.

***Ключові слова:** професійна підготовка, прикордонники, вимога, оперативна діяльність, боєздатність, технології, професійна еволюція, узгоджене (спільне) управління кордонами.*

Статья посвящена изучению современных требований к профессиональной подготовке пограничников в Республике Индия на основании анализа нормативных документов 2004–2007 гг. Автор детально анализирует изменения угроз на границе и описывает профессиональные навыки, которыми должны владеть пограничники.

***Ключевые слова:** профессиональная подготовка, пограничники, требование, оперативная деятельность, боеспособность, технологии, профессиональная эволюция, координированное (совместное) управление границами.*

The article is devoted to the study of modern requirements to professional training of border guards in the Republic of India. The author proves that a wide range of threats at the Indian and Ukrainian borders are similar and it means that it is necessary to investigate the system of professional training of border guards of the Republic of India in details. Moreover, the author is the first to investigate the peculiarities of professional training of border guards in the Republic of India in order to implement some principles while training personnel of the State Border Guard Service of Ukraine.

On the basis of analysis of normative documents of 2004–2017 (Indian Army Doctrine-2004, Join Doctrine of the Indian Armed Forces-2017, Concept of professional evolution of the Ministry of Defense, Annual Report 2016–17 of the Government of India, Annual

reports of the Department of Border Management and all border agencies, analysis reports of military experts, etc.) we have come to the conclusion that the modern requirements to the professional training of border guards in the Republic of India are the following: apolitical orientation, function division, secular ethics, national consciousness, development and actualization of conceptual, moral and physical components, technological skills, leadership, and flexibility.

Besides, the peculiarities of border management development have been analyzed and they should be considered while training border guards. These peculiarities are the following: usage of observation and surveillance means, high-precision weapons and operational management systems, electronic information equipment, digitalization of existing equipment, stronger influence of mass media, unchanged meaning of human factor, integration of arms and services.

Key words: professional training, border guards, requirements, operational activity, military efficiency, technologies, professional evolution, coordinated (joint) border management

Постановка проблеми. Проблема підготовки фахівців прикордонного профілю у кожній країні є завжди актуальною, адже саме від їх професіоналізму залежить недоторканість державних кордонів, що є, в свою чергу, гарантією безпечного та гармонійного розвитку суспільства. Особливого значення ця проблема набуває в останні часи, коли спостерігається інтенсифікація прикордонних конфліктів, можливі факти збройної агресії сусідніх країн, пожвавлення законних та незаконних переміщень через лінію кордону. Така ситуація вимагає вжиття відповідних безпекових заходів, які, в свою чергу, висувають нові вимоги до професійної підготовки прикордонників. А потреба підвищення ефективності готовності фахівців прикордонних відомств до протидії існуючим загрозам стає все більш очевидною, що передбачає необхідність розробки нових підходів щодо їх підготовки. Сьогодні, коли суспільні процеси є дуже динамічними, важливим аспектом є вивчення зарубіжного досвіду та можливості творчого впровадження в процесі професійної підготовки прикордонників в Україні. Доцільність аналізу вимог до професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія зумовлено виявленням схожих загроз на кордонах та необхідністю вивчення шляхів для їх протидії.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемі вдосконалення професійної підготовки прикордонників в Україні вивчали І. Блощинський, О. Войцехівський, А. Галімов, І. Грязнов, О. Діденко, В. Мірошніченко, В. Полюк, В. Райко, О. Торічний та ін. У той же час окремі аспекти підготовки фахівців прикордонних відомств у зарубіжних країнах вивчали А. Балендр, С. Білявець, Т. Ваколюк, Т. Івашкова, Н. Ринденко, І. Ісаєва, О. Даниленко, І. Зварич, Т. Тронь, В. Ковтун та ін. Проте проблема вивчення досвіду підготовки прикордонників у Республіці Індія незаслужено залишалася поза увагою українських дослідників, які проводили свої наукові розвідки виключно стосовно розвинених країн Європейського Союзу та членів НАТО. Варто зазначити, що події в Україні 2014–2015 рр. та особливості підготовки персоналу Державної прикордонної служби України є предметом досліджень індійських військових експертів та педагогів. Так, цій проблемі присвячено праці С. Срівастави, Н. Кумара, Н. Нірутана та А. Гупти. Ми вважаємо, що схожість загроз на українському та індійському кордонах, статус країни, що розвивається, відсутність статусу члена військового блоку, прикордонні конфлікти, недемарковані ділянки кордону дозволяють нам зробити висновок, що існує потреба вивчення професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія з метою підвищення готовності українських прикордонників виконувати службові завдання.

Мета статті – проаналізувати сучасні вимоги до професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія.

Виклад основного матеріалу. На час здобуття незалежності військові формування та правоохоронні органи Республіки Індія мали високий рівень підготовки, оскільки брали участь у багатьох операціях у складі Британської Індійської армії, протистояли загрозам та мали досвід охорони кордону (Пенджабські

прикордонні війська). Під час перехідного періоду силові органи відіграли важливу роль, демонструючи професіоналізм та відданість.

Аналізуючи загальнодержавні вимоги до системи підготовки військовослужбовців, зокрема прикордонників, варто дати означення поняттю "військовий професіоналізм". Так, С. Хантінгтон зазначає, що "військовий професіоналізм – це психолого-педагогічна категорія, яка складається з трьох елементів: компетентність, відповідальність та об'єднаність чи почуття приналежності" [9]. Низка індійських учених (А. Рай, Р. Бхарурія, М. Алагаппа, Д. Банерджі) підтримують це трактування, а Д. Банерджі впевнений, що військові в Індії – найбільш організована та професійна соціальна група [4, с. 19]. На сьогодні, згідно з статистичних даних [1, с. 23]. Республіка Індія за кількістю та рівнем підготовки Збройних сил займає п'яте місце, а відповідно до індексу оцінки військового потенціалу 2017 року – четверте.

Професіоналізм в індійському контексті складається з трьох цінностей. Перша цінність – "наам", що перекладається як "ім'я" і означає почуття гордості за самого себе, свій підрозділ та свою націю. Крім того, відповідно до індійської філософії солдат повинен володіти достатнім рівнем знань чи навичок. Це відповідає компетентності. Друга цінність – "нішан" перекладається як "знак" чи "символ" і означає посвяту себе прапору, що передбачає такі риси як самовідданість, вірність, чесність та жертвність в ім'я підрозділу, служби та нації. Цю цінність можна трактувати як відповідальність. Третя цінність – "намак" перекладається як "сіль" і означає корпоративний дух та вірність чи ідентифікація себе як солдата. Ця характеристика тягнє до об'єднаності чи почуття приналежності [4]. Сьогодні професіоналізм – це необхідна умова успішного існування будь-якого правоохоронного органу чи військового формування. Професіоналізм, який індійські військові постійно показують під час різних видів діяльності та який базується на трьох цінностях – "наам", "намак", "нішан" – це продукт добре організованої системи професійної підготовки.

У Воєнній доктрині 2004 р. зазначено [10], що важливою умовою професійної підготовки в Республіці Індія є окреслення вимог, які висувуються до військовослужбовців. Вони є такими:

1) *Аполітична орієнтація*. Усі фахівці безпекового сектору повинні утримуватися від участі в політиці та показувати свою лояльність (нетерпимість) тим чи іншим політичним силам.

2) *Розділення функцій*. Кожен рід військ, кожен правоохоронний орган має чітко окресленні функції та впроваджує свій вектор підготовки фахівців з метою виконання специфічних функцій. Так, у Республіці Індія є 5 прикордонних відомств, які виконують службові завдання відповідно до специфіки визначеної ділянки кордону, а підготовка персоналу здійснюється у відомчих навчальних закладах.

3) *Світська етика*. Республіка Індія – країна, де проживають представники багатьох релігій, і військовим забороняється демонструвати чи насаджувати свої релігійні вподобання, не допускаються будь-які форми прояву дискримінації за релігійним принципом.

4) *Національна свідомість та самовідданість*. Переконавання про приналежність до своєї нації та бажання служити на його благо повинні бути характеристикою кожного солдата та офіцера.

Сучасний час характеризується високою інтенсивністю та різноманітністю загроз, які стоять перед індійськими військовими, у тому числі прикордонниками. На основі аналізу наукових джерел [2; 4–5; 14] та нормативних документів [10; 12] серед таких загроз можна назвати такі: 1) зміни в геополітичній ситуації; 2) поширення війни четвертого покоління; 3) поява мережево-центричних операцій; 4) кіберзагрози. Ми вважаємо, що ці виклики та їх інтенсивність впливають на потребу підвищення рівня підготовки військових фахівців, а Ігнорування міжнародного досвіду, відмова від моніторингу сучасних загроз може зробити систему підготовки військовослужбовців неефективною.

Крім того, варто зазначити, що кін. ХХ – поч. ХХІ ст. характеризується "революцією у військовій справі" (revolution in military affairs), що впливає не лише на методи ведення війни, а й на всю систему підготовки. За словами Г. Чапмана: "... революція у військовій справі" – це зміни щодо самої сутності бойових дій, що

спричинене інноваційним застосуванням нових технологій, які супроводжуються різкими змінами у воєнних доктринах та оперативної й організаційної концепціях, і повністю змінює спосіб ведення війни" [7, с. 4]. К. Как вважає, що революція у військовій справі стосується трьох компонентів: доктрини, технології та тактики [13].

Основною глобальною тенденцією, яка трансформує структуру безпеки, є різке зростання інформаційних технологій та революція у військовій справі, яку створює таке зростання. Індія визнана головною базою інформаційних технологій у світі з найбільшою кількістю працівників, які володіють необхідним рівнем навичок [19]. В країні також існують добре розвинені програми супутникових, телекомунікаційних, космічних та ядерних технологій. Окрім передових вітчизняних технологій в Індії імплементується урядова програма модернізації, в межах якої сучасні технології імпортує з-за кордону. Тож на сьогодні технології більше не є обмежуючим фактором в індійському контексті.

Інші два компоненти революції у військовій справі, за словами С. Сاینі [21], – доктрина та тактика – знаходяться в межах можливостей самих Збройних сил Республіки Індія та правоохоронних органів, і вони можуть самі вносити туди зміни, зважаючи на досвід та аналітичні дослідження. На основі аналізу наукових праць ми можемо стверджувати, що революція у військовій справі в індійському контексті була визнана у звіті Комітету по аналізу конфлікту в Каргілі [16] та доктринами окремих служб та військових формувань. І однією з таких умов підвищення потенціалу Збройних сил Республіки Індія та правоохоронних органів є підготовка військово-службовців.

Зважаючи на появу нових загроз та необхідність підвищення стандартів професійної підготовки персоналу військових формувань та правоохоронних органів, в Індії була розроблена концепція посиленої та інтегрованої підготовки військових, яка була названа Концепцією професійної еволюції [12]. Для подальшого розуміння практики підготовки прикордонників у Республіці Індія варто проаналізувати основні особливості.

Відповідно до Воєнної доктрини 2017 р. Республіка Індія переходить до проактивної та прагматичної філософії протистояння різним конфліктним ситуаціям, яка ще називається "холодним запуском" (ColdStart) [12], і відповіддю на терористичні провокації, порушення державного кордону, внутрішні конфлікти обирає так звані "точкові удари". Це означає, що в галузі безпеки для країни пріоритетним є оборона державного кордону, демаркація усіх його ділянок, протидія тероризму та захист інтересів Республіки Індії поза межами країни з використанням експедиційних військ.

Можливість ескалації конфліктів буде залежати від політично обумовлених цілей конфлікту, стратегічної кон'юнктури, оперативних обставин, міжнародного тиску та бойової готовності силових органів. Тому Воєнна доктрина 2017 р. проголошує, що високий рівень підготовки військовослужбовців є головною умовою зменшення кількості збройних протистоянь, адже вважається, що висока боєздатність, оперативна адаптація до нових умов та вивчення суті конфлікту зможуть попередити його.

У Воєнній доктрині 2017 р. описано основні вимоги, які висуваються до військового фахівця. Ці вимоги стосуються військовослужбовців усіх правоохоронних органів та військових формувань, у тому числі і прикордонних відомств. Далі, на відомчому рівні, враховуючи ці вимоги, відомство будує свою специфічну систему підготовки.

Головною вимогою, зазначеною у Воєнній доктрині 2017 р., є оперативна готовність військових, яка визначається як стан готовності органу (відомства) до виконання завдань. Військова ефективність – це стандарт, до якого всі збройні формування та правоохоронні органи повинні наближатися, і який оцінюється і в мирний, і у воєнний час. Ефективність, завдяки якій досягають оперативної готовності та дієздатності, також повинна бути оптимізована, щоб забезпечити максимально можливу боєздатність [12]. Термін "боєздатність" визначає здатність воювати. Боєздатність має три основних компоненти: концептуальний, моральний та фізичний.

Концептуальний компонент. Його можна охарактеризувати як мислительний процес, який стоїть за здатністю воювати. Це вкрай важливий компонент тому, що

командири на різних рівнях отримують готові знання з існуючих концепцій, які еволюціонували протягом певного періоду часу, а також з досвіду своїх попередників. Цей компонент також допомагає командирам отримати загальне розуміння принципів та дотримуватися їх, але в той же час дозволяє вільно здійснювати командування індивідуального стилю. Для розвитку цього компоненту необхідні знання, інноваційний підхід та розум, відкритий для всіх аспектів оперативної діяльності. Крім того, сюди відносять організацію сил, структурування та оснащення різних типів підрозділів. Командирам також необхідно слідкувати за подіями, що відбуваються навколо, для того, щоб виступити в ролі посередників між бойовою ситуацією та своїми підлеглими.

Моральний компонент. Він стосується здатності як змусити людей воювати. Підтримка морального духу є принципом війни і, таким чином, охоплює моральні та фізичні аспекти боєздатності. Високий моральний дух обумовлений хорошою підготовкою, впевненістю в обладнанні та надійністю оснащення, належним управлінням, а також упевненістю в командирі, можливістю покластися на нього, дисципліні, самоповазі та розумінні того, що відбувається і що потрібно робити. Але вміння змушувати людей воювати включає в себе наступні аспекти:

Мораль, етика. Основи моральної поведінки індивідуумів в індійській армії завжди демонструються відкрито. Професійна чесність, мужність переконання, людська чесність, терпимість до реальності та до різних точок зору – якості, які завжди слід культивувати та заохочувати. Крім того, командир повинен мати мужність та рішучість прийняти суворі рішення.

Мотивація. Солдати, які мають високий рівень мотивації, легко працюють в команді та виконують накази командирів. Командна робота генерує товариські відносини, які, в свою чергу, створюють почуття гордості за приналежність до команди та заохочення появи корпоративного духу.

Лідерство. Військове лідерство означає проєкцію особистості та характеру лідера (командира), щоб змусити солдат виконувати те, що від них вимагається. Лідерські вміння є головним для особистості командира та для мистецтва управління персоналом і значно сприяють успіху під час виконання оперативних завдань.

Керівництво. Хороше керівництво має суттєвий вплив на моральний дух та військову ефективність. Воно передбачає оптимальне використання існуючих ресурсів для виконання завдання.

Фізичний компонент. Це інструмент для виконання оперативної діяльності. Він визначається як сукупний засіб деструктивної чи руйнівної сили, який підрозділ може застосувати проти ворога в даний момент часу. "Загальні засоби" включають в себе організацію та забезпечення основних елементів боєздатності, які є людськими ресурсами, логістикою, підготовкою, національними активами та інфраструктурою.

Аналіз військової та педагогічної літератури [2; 4–5; 20–22] дає нам право окреслити рушії зміни сучасної системи підготовки військових та правоохоронців у Республіці Індія. Вони є такими:

1) *Стратегічне безпекове середовище.* Персонал Збройних сил та правоохоронних органів Республіки Індія повинні володіти високотехнологічними навичками ведення війни, щоб, в першу чергу, стримувати, а якщо існує необхідність, то воювати і перемагати. Виникає потреба підготовки військовослужбовців до традиційної війни на невеликій території, у тому числі боротьба з терористичними загонами. Але, враховуючи обмеження з точки зору ресурсів та часу, їм необхідно буде належним чином балансувати між підготовкою до традиційної війни та інших сучасних загроз. Індивідуальна підготовка повинна забезпечувати базові навички, але їх потрібно доповнювати спеціальними навичками залежно від професійної діяльності військовослужбовця [18].

2) *Операція Паракрам 2001–2002 рр.* – найбільше збройне протистояння індо-пакистанського конфлікту – стала прикладом універсального, адаптаційного та швидкого розгортання військ вздовж кордону. Це окреслює певні вимоги до навчання персоналу [2].

3) *Навички для спільних операцій.* Майбутні операції будуть все більше ставати спільними та поступово буде відбуватися інтеграція космічних, повітряних, морських та сухопутних військ. Наявність багатьох загроз вздовж індійського кордону

вимагає від служб та органів комплексного підходу до війни [16]. Людський вимір командування залишається незмінним.

4) *Підвищена відповідальність молодших керівників та окремих солдат.* Значна мінливість, інтенсивність, технології, інтеграція розвідувальних та вогневих засобів, прямий інтерфейс зв'язку молодших командирів, обмеженість у часі для прийняття рішень створюють додатковий тиск для військових. Офіцери нижчої ланки та сержантський склад будуть відігравати ключову роль у здійсненні керівництва [20]. Це вимагає формування лідерських навичок та відповідної підготовки для розвитку необхідного рівня інтелектуальної маневреності.

5) *Широке використання інформаційно-телекомунікаційних технологій,* які пропонують необмежені можливості для вдосконалення підготовки. Проте навчання за допомогою таких технологій є переважно індивідуальною діяльністю, яка може спотворити міжособистісні навички, а також негативно вплинути на фізичну підготовку [8].

6) *Важливість спеціалізації та неперервності підготовки,* що протистоять старінню знань та забезпечують актуальні навички [2; 4–5].

Зміни у військовій справі є об'єктивною характеристикою сьогодення прикордонних відомств, які поступово стають вирішальними під час організації підготовки прикордонників. На основі аналізу наукових праць [8; 17; 21] серед основних особливостей професійної підготовки прикордонників можна назвати такі:

1) Вдосконалення засобів спостереження та стеження, але паралельно відбувається скорочення часу для орієнтування та прийняття рішень та часу для відповідного реагування.

2) Використання нової високоточної зброї та систем оперативного управління. Окремі бойові платформи об'єднуються в мережу і обладнані надсучасним електронним інформаційним обладнанням, а системи логістики трансформовані для того, щоб відповідати потребам військових органів.

3) Використання легкого мультимедійного електронного інформаційного обладнання, що сприяє ситуаційній обізнаності військових.

4) Оцифрування існуючого обладнання шляхом переоснащення чи впровадження нових технологій для вдосконалення системи управління, комунікацій, комп'ютерних та розвідувальних систем.

5) Посилення ролі ЗМІ.

6) Збереження значення людського фактору. Найбільша ефективність бойового застосування зброї високої технології та використання правильної стратегії та тактики буде і далі залежати від якості підготовки персоналу відомства.

7) Інтеграція родів військ та служб для того, щоб ефективно протистояти сучасним загрозам.

Мобілізація військових сил та готовність до виконання службових обов'язків в індійському контексті має дещо специфічне значення в силу географічного розташування підрозділів та формувань, через протяжність лінії державного кордону та різноманітності відомств та органів та широкого спектру покладених на них завдань. С. Бідл вважає, що за таких умов боєздатність армії та захист інтересів країни залежить від професіоналізму військових, а вони повинні використовувати на високому рівні методи, які підходять для нового типу ведення війни: прикриття, маскування, втаємничення, розсередження, придушення ворожої діяльності, маневреність малих підрозділів та використання комбінованого озброєння [6]. Крім того, зважаючи на федеративний устрій республіки, фактор децентралізації в Індії змушує спрямувати зусилля на якісну підготовку молодших командирів, які можуть на себе взяти командування під час збройних зіткнень [20].

Кордони Республіки Індія охороняються за принципом "один кордон – одна служба". Обов'язок охорони недоторканості міжнародних демаркованих кордонів покладається на правоохоронні служби, охорона та оборона Лінії контролю, Лінії фактичних позицій та Лінії фактичного кордону здійснюється підрозділами у складі Міністерства оборони Республіки Індія. Під час виникнення збройних конфліктів чи їх загрози керівництво правоохоронними органами та військовими формуваннями на всіх сухопутних ділянках без виключення переходить Командуванню сухопутними військами Республіки Індія. За морську ділянку державного кордону відповідає

Берегова охорона у складі Міністерства внутрішніх справ, а під час військових операцій захист морських кордонів забезпечується Командуванням Військово-морських сил Республіки Індія. Зважаючи на складність умов та різноманітність загроз з кін. XX ст. Індія починає імплементувати концепцію узгодженого (спільного) управління кордонами [11]. Серед пріоритетних стратегій розвитку системи підготовки прикордонників у Республіці Індія вважаються такими: використання новітнього обладнання для охорони державного кордону та підготовка прикордонників до їх використання; міжнародна співпраця та вивчення міжнародного досвіду в галузі охорони державного кордону [12], що, на нашу думку, значною мірою підвищить ефективність діяльності персоналу прикордонних відомств.

Висновки. Отже, система підготовки прикордонників у Республіці Індія обумовлена складними географічними, геополітичними та історично-культурними особливостями. Прикордонники є першою лінією оборони, і їхнє завдання – забезпечити плавний перехід від зниження інтенсивності та кількості військових конфліктів та збройних сутичок на кордоні до формування сильного військового потенціалу країни та забезпечення безпеки на її території. Рівень підготовки фахівців прикордонних відомств, їхня здатність ефективно виконувати службові завдання є важливою умовою забезпечення недоторканості державних кордонів. Про важливість ролі прикордонників у безпековому секторі свідчить низка нормативних документів, де відображені вимоги до їх професійної підготовки, а саме: Воєнна доктрина, Концепція професійної еволюції Міністерства оборони Республіки Індія, Концепція узгодженого (спільного) управління кордонами, Звіт Уряду Республіки Індія 2016–2017, нормативні документи прикордонних відомств, аналітичні звіти військових експертів про проведені операції тощо.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується дослідити сутність та зміст професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія.

Література

1. 2017 MilitaryStrengthRanking: The Globalfirepower Report-2017. – Режим доступу: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>. – Назва з екрана.
2. Alagappa M. Military Professionalism: A Conceptual Perspective // *Military Professionalism in Asia: Conceptual and Empirical Perspectives* / Ed. by M. Alagappa. – East-West Center, 2001. – P. 1–17.
3. Annual report 2016–17 of the Government of India. – Режим доступу: http://mha.nic.in/sites/upload_files/mha/files/annual_report_18082017.pdf. – Назва з екрана.
4. Banerjee D. India: Military Professionalism of a First-World Army // *Military Professionalism in Asia: Conceptual and Empirical Perspectives* / Ed. by M. Alagappa. – East-West Center, 2001. – P. 18–30.
5. Bhaduria R. P. S. Inculcating Professionalism in Defence for National Development: The Indian Perspective / R. P. S. Bhaduria // *Proceedings of 8th International Research Conference (27–28th August, 2015)*. – Ratmalana : *Kotelawala Defence University, 2015*. – P. 13–19. – Режим доступу: <http://www.kdu.ac.lk/proceedings/irc2015/2015/dss-002.pdf>. – Назва з екрана.
6. Biddle S. *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle* / S. Biddle. – Princeton : PrincetonUniversityPress, 2004. – 352 p.
7. Chapman G. *An Introduction to the Revolution in Military Affairs* / G. Chapman. – Helsinki, 2003. – 21 p. – Режим доступу: <http://www.lincoi.it/rapporti/amaldi/papers/XV-Chapman.pdf>. – Назва з екрана.
8. Ferrell R. S. *Army Transformation and Digitization – Training and Resource Challenges* / R. S. Ferrell. – Pennsylvania : US Army war College. – 41 p.
9. Huntington S. P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* / S. P. Huntington. – Cambridge : Harvard University Press, 1957. – 534 p.
10. *Indian Army Doctrine – 2004*. – Режим доступу: <https://www.files.ethz.ch/isn/157030/India%202004.pdf>. – Назва з екрана.
11. Jain S. R. *Coordinated border management: the experience of Asia and the Pacific region* / S. R. Jain // *World Customs Journal*. – Vol. 6, No. 1. – 2012. – Режим доступу: [http://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%206%2C%20Number%201%20\(Mar%202012\)/05%20Jain.pdf](http://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%206%2C%20Number%201%20(Mar%202012)/05%20Jain.pdf). – Назва з екрана.

12. Joint Doctrine: Indian Army Forces – 2017. – Режим доступу: http://bharatshakti.in/wp-content/uploads/2015/09/Joint_Doctrine_Indian_Armed_Forces.pdf. – Назва з екрана.
13. Kak K. Revolution in Military Affairs-An-Appraisal / K. Kak // Strategic Analysis. – Vol. 24. – 2000. – P. 5–16.
14. Katoch P. C. Indian Military and Network Centric Warfare / P. C. Katoch. – New Delhi : Wisdom Tree Publishers, 2015. – 296 p.
15. Kennedy G. et al. Military education: Past, Present, and Future / G. Kennedy and K. Neilson. – London : Praeger, 2002. – 256 p.
16. Krishna A. Kargil the Tables Turned / A. Krishna. – New Delhi : Manohar Publishers and Distibutors, 2001. – 250 c.
17. Mengxiong Ch. Chinese Views of Future Warfare / Ch. Mengxiong. – New Delhi : Lancer Publishers, 1998. – 312 p.
18. Modernising Defence Training: Report of the Defence Training Review. – Режим доступу: <http://www.mod.uk/issues/training/dtr.htm>. – Назва з екрана.
19. National Cyber Security Policy – 2013 dated from 02.07.2013. No. NCSP-2013. – Ministry of Communications and Information Technology, Department of Electronics and Information Technology. – Режим доступу: http://meity.gov.in/sites/upload_files/dit/files/National%20Cyber%20Security%20Policy%20%281%29.pdf. – Назва з екрана.
20. Pillai H. B. Development of Junior Leaders: The key to wars of the 21st Century / H. B. Pillai // The ARTRAC Journalю – March, 2001. – P. 18–27.
21. Saini S. K. Revamping the Military Training System / S. K. Saini // Journal of Defence Studies. – Vol. 2, No 1. – 2008. – P. 65–78.
22. Sharma R. N. et al. Problems of education in India / R. N. Sharma and R. K. Sharma. – New Delhi : Atlantic Publishers & Distributors, 2006. – 437 p.
23. SIPRI yearbook 2015. Armaments, Disarmament and International Security: Summary. – Stockholm International Peace Research Institute, 2015. – 32 p.